

УДК 378.1.

В.Л. Федяєва
проректор з наукової роботи
Херсонського державного університету

Свобода і відповідальність особистості у сімейній педагогіці В.О.Сухомлинського

У даній публікації автором визначено основні положення антрополого-гуманістичної концепції В.О. Сухомлинського. Досліджено та проаналізовано систему сімейного виховання у Павлівській середній школі.

The main items of Suhomlinsky's anthropological- humane conception are represented in this article. The system of family education of Pavlish secondary school is researched by the author.

Сім'я – одне з основних понять сучасної суспільної науки, яке пропорційно рівно розглядається та аналізується соціальною філософією, соціологією, педагогікою, психологією, соціальною та культурною антропологією, історією. Всі ці науки, як правило, знаходять своє, характерне розуміння та бачення феномена сім'ї.

Основи педагогічних знань у галузі сімейного виховання сконцентровані у працях не одного покоління вчених, громадських діячів, просвітників як України, так і світу. Чільне місце в історії педагогіки посідають праці вчених радянського періоду розвитку науки, таких як П.П. Блонський, Н.К. Крупська, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський, Ш.О. Амонашвілі та інші.

Аналіз теорії і практики розвитку сімейного виховання був би неповним і однобічним без оцінки внеску, який зробив у дослідження цього процесу Василь Олександрович Сухомлинський.

Вчення про сім'ю, про її завдання і можливості щодо виховання в особистості свободи і відповідальності є невід'ємною складовою розробленої

педагогом цілісної системи виховання дітей та молоді. Вражає широта висвітлення та багатоаспектність підходу до трактування зазначеної проблеми. У всьому величезному доробку вченого важко знайти праці, в яких би він не торкався питань сімейного виховання, не виявляв творчого, новаторського підходу до їх розв'язання. У цьому ракурсі ідею сімейного виховання в науковій спадщині В.Сухомлинського можна розглядати як наскрізну.

Про глибоку віру в можливості сімейного виховання, вимогу до узгодження виховних впливів та дій сім'ї і школи, теоретичні узагальнення результатів практичної роботи В.Сухомлинського з батьками учнів йдеться в усіх основних працях вченого: “Проблеми виховання всебічно розвиненої людини”, “Духовний світ школяра”, “Етюди про комуністичне виховання”, “Гармонія трьох начал”, “Павлиська середня школа”, “Серце віддаю дітям”, “Народження громадянина” та багатьох інших.

Переконливим свідченням того, що інтерес В.Сухомлинського до сімейної проблематики не тільки не згасав, а посилювався, став той факт, що вже наприкінці своєї творчої діяльності він розпочав роботу над сімейною енциклопедією, яку назвав “Батьківською педагогікою”.

Призначення її видатний педагог убачав у тому, щоб допомогти батькам у їх нелегкій справі формування підростаючої людини, навчити їх знаходити вихід із тих складних ситуацій, які з усією очевидністю постають перед ними у різні періоди дитячого розвитку.

“Батьківська педагогіка”, як характеризував її сам В.Сухомлинський, - це книга про сім'ю, про моральну підготовку до вступу в шлюб, про виховання дітей [5, 21].

Емоційність викладу, дохідливість змісту, різноплановість жанрів: наукові розвідки багаточисленними прикладами і епізодами з родинного життя, оригінальні оповідання, народні казки, легенди, бувальщина – ось далеко неповний перелік засобів впливу і передачі інформації, якими користується В.Сухомлинський, аби краще знайти спільну мову з численною батьківською

аудиторією, створити психолого-педагогічний простір для вирішення складних проблем виховання дитини в сім'ї..

Аналіз поглядів ученого на сімейну проблематику свідчить, що ця важлива сторона теоретичної і практичної діяльності видатного педагога належною мірою в педагогічній літературі не висвітлена не тільки в наукових напрацюваннях минулого, але й сьогодення.

Разом з тим, якщо уважно проаналізувати стан освоєння і використання спадщини В.Сухомлинського з питань сімейного виховання, маємо констатувати, що цей аспект науково-практичної діяльності вченого залишається малодослідженим і потребує подальшого вивчення і поцінування.

Бракує досліджень, у яких би вичерпно було проаналізовано сукупність педагогічних поглядів В.Сухомлинського на сімейне виховання, хоча окремі їх аспекти не залишилися поза увагою таких провідних українських учених, як І.Бех, А.Радул, М.Сметанський, О.Сухомлинська, М.Ярмаченко та інші. Різні аспекти педагогічної спадщини вченого з проблеми сімейного виховання висвітлюють у дисертаційних дослідженнях О.Петренко, Л.Петрук, А.Попова, Г.Сухорукова.

У педагогічних журналах, ювілейних наукових збірниках натрапляємо на цілу низку публікацій, у яких трактуються, пропагуються погляди видатного вченого на сімейне виховання.

Звичайно, важко заперечити доцільність і плідність дослідження окремих аспектів спадщини В.Сухомлинського в галузі сімейного виховання: кожен з них заслуговує спеціальної уваги і ґрунтовного аналізу. Водночас, учення видатного українського педагога про сім'ю і виховання в ній – це цілісна струнка система, в якій усі частини взаємопов'язані, і розглядати їх окремо доцільно лише для того, щоб краще оцінити кожен з них, зважаючи при цьому, що аналіз учення загалом дозволяє більш глибоко проникнути в його сутність, оцінити новаторство і співзвучність ідей вченого вимогам сучасності.

На нашу думку, особливої уваги і подальшого вивчення заслуговують концептуальні засади сімейної педагогіки В.Сухомлинського: розкриття виховної ролі сім'ї, питання мети, завдань, змісту, структури сімейного виховання, визначення його детермінант, можливостей впливу на вирішення означених проблем в умовах сьогодення.

Причини недооцінки результатів теоретичних і практичних пошуків В.Сухомлинського в галузі сімейного виховання можна певною мірою пояснити тим, що в ситуації, яка склалася за радянського періоду, перевага віддавалась суспільному вихованню, що здійснювалося широкою мережею державних дошкільних, шкільних та позашкільних закладів, громадянськими організаціями та об'єднаннями і, насамперед, піонерськими та комсомольськими організаціями [3, 17].

Роль сім'ї як природного осередку і першооснови виховання недооцінювалась. Офіційна педагогіка пов'язувала реалізацію завдань виховання учнівської молоді зі школою і вчителем. Як підтверджують дослідження вчених, 30-60 роки XIX століття характеризувались тим, що у вітчизняній педагогічній науці питання прав дитини, її виховання в сім'ї розглядалося через авторитарну догматичну спрямованість, пряму репродукцію стилів життя, образів мислення в партійно-класових канолах мислення і дії [2, 171].

Суспільно-державні форми виховання посідали провідні позиції: сім'я жила і діяла у відповідності з законами соціалістичної держави, колективні стосунки визначали устрій сім'ї і сімейного виховання.

Сприятливі умови для пошуків наукових пошуків, зміцнення позицій сімейного виховання, розширення простору дослідження його проблем та демократизації підходів до їх розв'язання склалися лише у 60-х роках XX століття і були спричинені так званою "хрущовською відлигою". Розширилося коло психолого-педагогічних досліджень. Предметом вивчення стали методологічні основи радянської педагогіки, актуальні питання дидактики, організація навчально-виховної роботи у школах-інтернатах та групах

подовженого дня, педагогічна майстерність учителя та шляхи її підвищення методики викладання основних шкільних дисциплін тощо.

Активізувалися наукові пошуки і в галузі сімейної проблематики, тенденція зростання інтересу до якої чітко виявилася і закріпилася у педагогіці, починаючи з середини 60-років ХХ століття. Багато в цьому плані зробив В.Сухомлинський. Основна його заслуга у розробці досліджуваного питання полягає у тому, що він виявив глибоке розуміння діалектики виховного процесу і переконливо довів, що, якщо у цілісній системі впливу нехтувати такою важливою ланкою, як сімейне виховання, руйнуються основи гармонії, якою є всебічний розвиток особистості як єдине ціле.

Сьогодні назріла необхідність з погляду сучасних позицій переосмислити і по-новому оцінити внесок В.Сухомлинського в теорію і практику сімейного виховання, розкрити невикористані резерви і можливості, і тим самим сприяти піднесенню розробки проблем виховання дітей у сім'ї на вищій щабель, що і є метою нашої публікації.

Розбудова національної системи освіти активізувала пошуки шляхів підвищення виховного впливу сім'ї на виховання дитини. Аби визначитися у тому, яким має бути батьківське виховання в ХХІ столітті, оновлена його парадигма має ввібрати в себе все краще, що нагромаджене вітчизняним досвідом.

Уперше в педагогіці В.Сухомлинський обґрунтував неповторну систему, яка базується на глибокому психологічному аналізі сімейних взаємовідносин, принципах гуманізму, визнанні дитини вищою цінністю. Він визначив місце сім'ї в цілісному процесі формування особистості, розробив і перевіряв на практиці ідею співдружності сім'ї і школи у вихованні дітей, з'ясував сутність таких понять як "цінності сімейного виховання", "педагогічна культура батьків," "проектування людини у сімейному середовищі", "шкільно-сімейне виховання" та інші. Це дає підстави стверджувати, що ним обґрунтована цілісна антрополого-гуманістична концепція сімейного виховання. Його

наукові напрацювання, практичний досвід були і залишаються базовими для подальшого розвитку теорії і практики сімейного виховання в Україні [7].

Для розкриття змісту поняття антропологія ми скористалися визначенням, представленим у “Педагогічному словнику” С.Гончаренка: “Концепція – це система взаємопов’язаних ідей, висновків, закономірностей і сутності педагогічного процесу, принципах її організації та методах реалізації, яка базується на певній методологічній основі і практичному досвіді” [1, 177].

Що стосується змісту поняття “антропологія”, то, погоджуючись з думками науковців, ми трактуємо його “як систему педагогічних поглядів, яка ґрунтується на даних наук про людину” [1, 177].

Уперше термін антропологія ввів у науковий обіг К. Ушинський. З реалізацією антропологічного принципу і підходу він пов’язував пізнання підростаючої людини в усьому багатстві її властивостей, попередження односторонності підходів до її виховання. У центр своїх наукових пошуків К.Ушинський поставив ідею людини в її відношенні до зовнішнього світу, до інших людей і до самого себе.

Універсального характеру надавав антропологічному підходу до формування особистості і В. Сухомлинський. Переваги його використання педагог убачав у тому, що означений підхід забезпечує успішність природного розвитку людини у відповідності з її індивідуальними інтересами та здібностями. На думку вченого, кожна дитина може реалізувати свої можливості, досягти бажаної мети, але задля цього вона має пройти складний шлях суспільного, біологічного, психологічного, соціального розвитку. Успішність перебігу цього процесу забезпечує цілеспрямований виховний вплив на дитину у кожному з означених напрямів, а головне, посилення уваги до внутрішнього світу особистості.

На особливу увагу заслуговує позиція В.Сухомлинського стосовно визначення шляху поєднання суспільних та індивідуальних складових розвитку особистості. Він підкреслював необхідність досягнення її гармонії, докладання спеціальних зусиль у означеному напрямі, В.Сухомлинський не завжди

погоджувався з вимогами часу. У ситуації, за якої радянська влада провідного значення надавала вихованню особистості як суспільної істоти, а розвиток її власного “Я” недооцінювався, вчений попереджав: “Нельзя уводитъ ребенка из мира человеческого. Познание жизни начинается с познания человека” [4, 325].

На новий, більш високий щабель підніс В.Сухомлинський ідею гуманізації виховання дітей та молоді, упродовж усієї науково-практичної діяльності категорія гуманізму була стрижнем його педагогічної системи. У своєму науковому пошуку він продовжив і розвинув гуманістичні ідеї своїх попередників – Я.А. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, І.Г. Песталоцці, Г.С.Сковороди, К.Д.Ушинського та інших.

Таким чином, гуманізм – невід’ємна ознака педагогічної спадщини В.Сухомлинського, оскільки вся його педагогічна система, в тому числі і концепція сімейного виховання, носить не тільки антропологічний, але й гуманістичний характер.

Кожна дитина, наголошує В.Сухомлинський – це унікальний світ, доторкатися до якого слід дуже обережно. Його потрібно зрозуміти, сприйняти, знайти шляхи взаємодії з ним. Тому так високо підносить він уміння батьків, вихователів бачити і відчувати людську душу. “Знати дитину – переконаний він, - це та найголовніша точка, де стикаються теорія і практика педагогіки” [6 ;479]. Ця вимога і необхідність її дотримання звучить принагідно стосовно сім’ї, школи, дошкільних виховних закладів у більшості творів В.Сухомлинського.

Діяльність батьків, учителів В.Сухомлинський розглядав як “люднознавство, постійне проникнення у складний духовний світ дитини, яке ніколи не припиняється” [5, 119].

У статті “На нашій совісті – людина” (1965) він доводить, що вивчити дитину, пізнати її духовний світ “означає бачити взаємодію дитини з навколишнім світом, з речами, з людьми і силами природи” [6 ; 204]. І далі: “Найголовніше... помітити в кожній дитині її найсильнішу сторону, знайти в ній ту “золоту жилку”, від якої починається розвиток індивідуальності,

добиватися того, щоб дитина досягла видатних для свого віку успіхів у тій справі, яка найбільш яскраво виявляє і розкриває її природні задатки “ [5, 19].

Головною вимогою В.Сухомлинського до тих, хто має справу з дитиною, було правило: у всіх своїх ділах і вчинках виходити з інтересів дитини, завжди керуватися ними у різноманітних ситуаціях спілкування з дітьми. Цього ж правила він неухильно дотримувався й сам. Тому на питання, що в його житті було найголовнішим, він без вагань відповів: “Любов до дітей” [5, 3].

Для В.Сухомлинського гуманність виховання тісно пов’язана зі створенням умов щастя, на яке має право кожна дитина. Місія вихователя у тому й полягає, щоб стати творцем цього щастя, захистити дитину від зла, сформувати у неї вміння і прагнення стати творцем щастя для інших людей. Таким чином В.Сухомлинський створив педагогіку гуманізму, в яку органічно увійшла антрополого-гуманістична концепція сімейного виховання.

У ній знайшли своє відображення методологічні засади антрополого-гуманістичного підходу до виховання дитини в сім’ї, з’ясована роль сім’ї і сімейного середовища в цілісному процесі формування особистості, визначена його основна мета, окреслені першочергові завдання, зміст, методи виховного впливу на особистість.

Зрозуміло, чітких меж між означеними вище складовими поняття “концепція сімейного виховання” не існує, адже всі вони реалізуються в єдиному потоці діяльності вихователів і вихованців, але виокремлення і поцінування кожної з них дозволяє більш предметно і ефективно вирішувати проблеми виховання дитини в сім’ї.

Здається жодне питання не розкривав В.Сухомлинський так широко і охоче, як роль і місце сім’ї у вихованні дітей. Про них він писав і говорив дуже часто. Мабуть, не випадково деякі вчені вважають його виразником ідей сімейної педагогіки.

Література:

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с.
2. Любар О.О. та ін. Історія української школи і педагогіки: Навч. посіб. – К., 2003. – 450 с.
3. Сухомлинська О.В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. – К.: А.П.Н., 2003. – 68 с.
4. Сухомлинский В.А. Избранные педагогические сочинения: В 3-х т., Т.3. – М.: Педагогика, 1981. – 640 с.
5. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. – К.: Рад. школа, 1978. - 263 с.
6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. - Т.5. К.: Рад. школа, 1977. – 650 с.
7. Ушинский К.Д. Собрание сочинений. Т. 8. – М., 1950.